

SZERDAHELYI ISTVÁN

Egy lexikon ürügyén – két lexikon margójára

Új Magyar Irodalmi Lexikon I–III.

Megjelent hát az évtizedek óta – egyre mérgesebben – igényelt, s ha a tervezés és az előmunkálatok idejét is beszámít-

juk, kereken tíz esztendeje készülő, három kötetes *Új Magyar Irodalmi Lexikon*. 316 szerző tollából több mint tizenegye-

zer címszót tartalmaz; impozáns és – hadd bocsássam előre végkövetkeztetésemet – minden tisztelet-elismerést megérdemlő, színvonalas kézikönyv. Mint minden ilyen nagy vállalkozás születésekor, a szenzációkat hajhászó újságírók és a hangsokodással feltűnni vágyó irodalmárok ennél is igyekeznek persze botránys hibákról szóló híreszteléseket világgá kürtölni, nálunk már ez a szokás. A mű azonban ott áll majd az ő polcaikon is, és belőle fogják kipuskázni az adatokat, alapvető értékeléseket, ahogyan ez náluk szintén szokás.

A lexikon főszerkesztője Péter László, korszakszerkesztői *Vizkelety András* (a XV. sz. végéig), *Kovács Sándor Iván* és *S. Sárdi Margit* (XVI–XVII. sz.), *Németh S. Katalin* (XVIII. sz.), *Orosz László* (XIX. sz. első fele), *Csűrös Miklós* és *Gyapay László* (XIX. sz. második fele), *Vörös László* (XX. sz. első fele), *Pomogáts Béla* és *R. Takáts Olga* (XX. sz. második fele). Az Akadémiai Kiadó szaklexikon-szerkesztőségében *Kulcsár Zsuzsa* vezetésével a kiadvány felelős szerkesztői *F. Almási Éva* és *Bartók István* voltak.

A szerkesztők névsora önmagában is igen sokat mond. Egyetlen akadémikus nincsen közöttük, sőt többségükben csak kandidátusok. A rendszerváltás egyik – a lexikonkészítés titkait tudók számára igencsak szembetűnő – jele ez: a korábbi, bizantinikus szertartásrend kötelezően előírta, hogy (párját ritkító kivételekkel) a főszerkesztőknek és a szerkesztőbizottsági tagoknak nem is akármilyen, hanem a kultúrpolitikában is excelláló akadémikusoknak kellett lenniük, még akkor is, ha a nevükön kívül semmivel nem járultak hozzá a műhöz. Az elgondolás most nyilván az volt, hogy a mű létrehozóiként azok tüntetessenek fel, akik létrehozták azt, s ez így tisztességes.

Péter László előszava elárulja, hogy a munkálatok kezdetén, 1988 tavaszán még ennek a lexikonnak is volt szerkesztőbizottsága, melynek tagjai – *Kla-*

niczay Tibor elnökletével – *Király István*, *Németh G. Béla* és *Szabolcsi Miklós* akadémikusok voltak, a tudományok doktorai csak ketten akadtak köztük, *Tarnai Andor* és e sorok szerzője. Ezt a szerkesztőbizottságot azonban – s ez viszont a rendszerváltás módszereiről mond sokat – egyetlen ülése után minden külön értesítés nélkül (s még azt se tudni, ki vagy kik döntése alapján és milyen megfontolásokkal) egyszerűen nem létezönek tekintették.

Az új lexikon készítésének fő indoka az volt, hogy a korábbi, 1963–1965 között megjelentetett *Magyar Irodalmi Lexikonra* – Péter László szavaival – „a Kádár-korszak irodalompolitikája” nyomta rá „bélyegét”. Ő ugyan hozzáteszi ehhez, hogy a közben eltelt három évtized mindenképpen indokoltá tette volna az új vállalkozást, ez azonban kegyes kollegiális gesztus csupán: ha a korábbi lexikon jobb lett volna, mint amilyenre sikeredett, nem kellett volna merőben újat állítani a helyére, átdolgozott-bővített új kiadással ma is megjelentethető lett volna.

Mint ama régebbi kiadvány első kötetének egyik szerkesztője és sajtó alá rendezője, s a második és harmadik kötet munkálatainak – felelős szerkesztő néven – tényleges irányítója, bizony tanúsíthatom, hogy arra a kézikönyvre igencsak rányomta bélyegét a kor, melynek szülötte volt. S e kor bizony nem a kifejtett „Kádár-korszak” volt, amelyet a „paternalizmus” egyre liberálisabb irányítási módszerei jellemeztek, hanem a 60-as évek első fele. Nekünk még a lexikon minden egyes cikket jóvá kellett hagyatnunk a pártközpont kulturális osztályával és a minisztérium irodalmi osztályával. S e cenzori ellenőrzés védelmet sem biztosított számunkra. Amikor az első kötet megjelent, csörgött a telefon az asztalomon: – Itt Aczél György.

Már vettem a lélegzetet, hogy megfelelő helyre küldjem a telefonvicceket kedvelő kollégáim valamelyikét, amikor

szerencsémre, a folytatásból felismer-tem a nagyhatalmú miniszterhelyettes hangját: – Jöjjön le hozzám.

A lexikonszerkesztőség ugyanis akkoriban a minisztérium hatodik emeletén működött. Mikor beléptem hozzá, minden bevezetés nélkül rámförmedt: – Kit kell ezért a lexikonért seggberügnom?

Minthogy megbízatásom után a kiadó igazgatójának világosan – és több tanú előtt – megmondtam, hogy a szöveg szerintem kiadhatatlan, s ha ragaszkodik megjelentetéséhez, nem engedem, hogy engem tüntessenek fel a kötet felelős szerkesztőjeként, nem féltettem az ülepemet. Azt válaszoltam neki, hogy az ország legtekintélyesebb irodalmárai közül a párt által kiválasztott szerkesztőbizottság a kötet minden egyes betűjét jóváhagyta. (Az egyetlen Király István kivételével úgy, hogy a korrektúracsomagokat bontatlanul küldték vissza hozzánk.)

– Éppen ők jelentették fel magát – nevetett Aczél. (Mint később megtudtam, Király ebben is kivétel volt, ő szenvedélyesen kiállt a lexikon mellett.)

A botrány ahhoz mindenesetre hozzásegített, hogy az L–Z betűhatárok közötti, eredetileg egy kötetnyire tervezett címszavakat tisztességesen ki lehetett egészíteni és át lehetett dolgozni; így nőtt a szöveg – kirívóan felborítva a kiadvány arányait – két kötetre. Ám a kor erre a munkára is „rányomta bélyegét”, s nemcsak politikai tekintetben, hanem filológiai szempontból is.

Az eredeti szerzőgárdát a *Benedek Marcell* rokoni és ismeretségi köréből összeállított szakszerkesztők bízták meg, s az így készült és általuk jóváhagyott szövegek nagyon furcsán festettek. A kor szakmai moráljára – s nem politikai viszonyaira – jellemzően volt pl. olyan szerző is, aki *Benedek Marcell* 1927-es *Irodalmi Lexikon*ából szó szerint kigépelgetett cikkeket adott le nálunk, nemcsak azzal nem törődve, hogy az illető író 1927 után még publikált,

majd rég elhalálozott, hanem még azt a szövegrészt sem törölve, hogy az illető „e lexikon – tudniillik az 1927-es – munkatársa”.

Solymos Ida költőnőt vettem magam mellé detektívnek, hogy kiderítsük – a rendőrségtől a temetői nyilvántartásokon át a pápai nunciatúráig (ez nem vicc, valóban kértünk tőlük is adatokat) terjedő telefonálgatással – levelezgetéssel –, mi lett az 1945 után az irodalmi életből nyomtalanul eltűnt magyar írókkal. *Melocco János* felesége pl. zokogva mondta el, hogy férje 1950-ben egy napon egyszerűen nem jött haza, s jöllehet hallomásból tudja, hogy az ÁVH-n megölték, ezt a hivatalos szervek nemhogy nem hajlandóak elismerni, de egyre zaklatják, hogy váljon el a halottól, mintha élne: rendeznie kell a családi állapotát. Fiatalos örültségemben hivatalos levélben szólítottam fel a Belügyminisztériumot és a Legfelsőbb Ügyészséget, nyilatkozzanak, mit csináltak *Melocco Jánossal*, mert ő lexikoncímszó. Az ügyészség az Akadémia főtitkárán keresztül üzent meg kiadói főnökeimnek, hogy térítsenek észre, a Belügyminisztériumtól viszont kaptam egy pecsétes papírt a pontos adatokkal, s azt odaadtam *Melocco Jánosnénak*, hogy másfél évtized után végre beleirathassa a személyi igazolványába, hogy özvegy.

A pártközponttal egyébként komolyabb konfliktusba csak a *Lukács Györgyről* szóló cikk kapcsán keveredtünk. A mostani lexikon előszavában *Péter László* is utal e legendás esetre: „Anekdotába illik, hogy *Lukács Györgynek B. M. betűjegyek* fölött megjelent címszavát nem *Benedek Marcell*, hanem kegyes csalással a fia, *Benedek István* írta.” Nos, nem kegyes csalásról volt szó, hanem kegyetlen politikai huzakodásról, s a cikket nem *Benedek István* írta; tőle ez a szöveg aligha tellett volna ki. A cikk első változata még *Tamás Attila* idején készült el, s ha jól emlékszem, *Lukács személyes* adat-

közlései alapján *Heller Ágnes* tollából származott. Minthogy azonban közben megjelent *Az esztétikum sajátossága*, ennek magyar fordítójával, **Eörsi Istvánnal** a szöveget tetemesen kiegészítettem. A csalás oka az volt, hogy jól tudtuk: a pártközpont durván „leleplező”, Lukácsot áruló kommunistának és antimarxistának bélyegző szöveget akar majd. Benedek Marcell viszont, aki egyrészt se kommunista, se marxista nem volt soha, nem írhat ilyet fiatalkori barátjáról, másrészt pedig egy főszerkesztőnek nem lehet megtiltani, hogy a saját lexikonjába cikket írjon arról, akiről akar. A trükk nem vált be: *Tóth Dezső* jelezte, hogy a szöveg elfogadhatatlan, üljünk össze, hogy az átdolgozás instrukcióit megbeszéljük. A teljes szerkesztőbizottságot odahívtam a tanácskozásra, de egyedül Király István mert megjelenni. Hosszan vitatkoztam Tóth Dezsővel, pontról pontra, Lukács szövegeit fel-felolvasva cáfoltam az általa előadottakat, Király hallgatott. Végül Tóth Dezső kiterítette a kártyáit:

– Te is tudod – mutatott rám –, hogy én is tudom, hogy neked van igazad. Arról van szó, hogy Szirmai elvtárs ragaszkodik ezekhez a változtatásokhoz.

Ekkor Királynak vörös lett a feje, s öklével odavágott az asztalra:

– Dezső – ordította –, ezt a lexikont akkor is használni fogják, amikor már senki nem emlékszik arra, hogy ki volt Szirmai elvtárs!

– Tiétek a felelősség – mondta Tóth Dezső, és a szövegen nem változtatunk, és nem lett semmi bajunk belőle. A második és harmadik kötet is botrányt kavart ugyan, a zsurnálkritikusok kritikátlan álobjektívizmussal vádoltak meg minden egyéssel, de a pártközpont nem lépett fel ellenünk. A hajcihő viszont visszaretentette a kiadót attól, hogy az A–K betűhatárokat a későbbiekhez hasonló igényeknek megfelelően kiegészítő pótkötetet megjelenesse (anyaga pedig jórészt készen állt már; kidobtuk).

Ilyesféle hatások lenyomatát őrzi hát az a régi lexikon – aminthogy minden lexikon többé-kevésbé tükre a maga korának. Ha a mienk a „Kádár-korszak” bélyegét viseli magán, erről az újról is elmondható hogy az „Antall-korszak”-ra vall. Nekünk konkrét állampárti cenzúrával kellett szembenéznünk, de azt senki nem igényelte tőlünk (magunktól pedig eszünkben meg nem fordult volna), hogy egy irodalmi lexikon címszavává avassuk Kádár Jánost vagy Aczél Györgyöt. Az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztőit csak belső sugallataik vezérelték abban, hogy mennyire teljesítsék a parlamenti demokrácia politikai elvárásait, mégis cikket írtak-íratnak *Antall Józsefről* és *Andrásházy Bertalanról*. *Katona Tamás* felvételét még egy hétmérföldes műjegyzék is alátámasztja, kiadói lektor korában ugyanis mindenféle antológiák szerkesztésére nyílt lehetősége; ha az effajta tevékenységet másoknál is regisztrálta volna a lexikon, nem három, hanem harminc kötetes lenne.

Az ilyen direkt politikai attitűdökön túl tükrei persze a lexikonok koruk hivatalos értékrendjeinek is. Minthogy a mi időnkben a vulgarizált marxizmus-leninizmus és a szocialista realizmus hegemoniáját kellett tiszteletben tartani, aligha merhettünk volna *Illés Béláról* kisebb cikket közölni, mint amekkorát közöltünk, meg mertük említeni viszont, hogy „néhány alakja kevésbé válik plasztikussá”, és „elemzései inkább az eseményekre, a mindenkor adott helyzetre szorítkoznak”. Ma, a posztmodernizmus és posztstrukturalizmus hegemoniája jegyében viszont a rendszerváltás *Illés Bélája*, *Esterházy Péter* kapott ugyanilyen terjedelmet az új lexikontól, s a cikk bizony nem meri megemlíteni, hogy vannak olyan vélemények is, melyek szerint – *Hernádi Miklóst* idézve – életművét a „nekem mindent lehet, mert mégiscsak író volnék” „betegesen túlduzzadt önértékelése” jellemzi.

Félreértés ne essék: ez az új lexikon ezzel együtt sokkal jobb a réginél. Az effajta torzulások minden lexikonban óhatatlanul felbukkannak, s nem érintik a kézikönyvek alapvető értékeit. E lexikon cikkei példásan adatgazdagok, világosan áttekinthetők, egységes szerkesztűek; ilyen vonatkozásban vitán felül állóan a legjobb lexikográfiai hagyományokat tükrözik. Megfogalmazásaik pedig egyenesen egyedülállóan tömörek, feszesre stilizáltak, hála a főszerkesztőnek, aki óriási műgonddal és irtalmatlan agresszivitással húzta meg a szószátyáran semmitmondó – s most, megjelenés után a berzenkedők táborát is növelő – szerzők szövegeit. (Kár, hogy a posztstrukturalista szlengben kifejezett közönséges számárságokat néhol – nyilván maga sem értve, mit akar mondani szerzője – információnak vélni nem merete kihúzni.)

E megfogalmazások egyben a lexikális illetan legfinnyásabb kötelmeinek is eleget tevő visszafogottságukkal, a tények közlésére szorítózkodó modorukkal is kitűnnek. Szerzőik-szerkesztőik – mintha csak nem is ebben az elavult világban élnének – meglepő értéktisztelettel és jóindulattal találták meg az írók azon vonásait, amelyek miatt az olvasók szerették őket, s felül-emelkedtek minden ordas indulaton, klikkszemponton. A mi lexikonunkba bizony be-becsúsztak harsányabb, ma már szemet szúróan rikító jelzők is. Itt viszont – alighanem szintén Péter Lászlónak köszönhetően – nincsenek se ízetlen dicséretetek, se szitok-átok minősítések. Az Aczél Györgyről szóló cikk ugyanolyan hűvösen objektív (a pusztá adatközlésen túl csak arról értesíti az olvasót, hogy „A Kádár-korszak művelődéspolitikájának irányítója” volt), mint az Antall Józsefről szóló („1990-től miniszterelnök volt”).

Mindezzel az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* a szakmai középlexikon-típus legjobb modelljét valósította meg. Színes, esszéisztikus kis remek vagy akár

csak különösebben egyéni tudományos teljesítményt tükröző szövegek nincsenek benne, de aki ilyesmire vágyik, s nem gyors, egyszerű információkra, az forduljon más forrásokhoz (például a nagylexikonokhoz; bár ilyen típusú kézikönyvünk a magyar irodalom körében nincsen, s rövid időn belül aligha is lesz).

A bevezetőben jelzett híresztelések azt a látszatot keltik, hogy ebben a lexikonban hemzsegnek a fatális adathi-bák és hiányok. Véres zászlóként emelik magasba *Zsolt Béla* kihagyásának tényét, s aki keres, bizony találhat a cikkekben kuncogtató tévinformációkat is. A rólam szóló cikkben kettő is akad, s e folyóirat olvasói sem találhatják meg ötödik éve létező lapjuk címszavát a lexikonban. (A *Simor András*ról írott cikk viszont tudja, hogy ő az *Ezredvég* főszerkesztője.)

Nos, *Zsolt Béla* cikke volt ennek a lexikonnak is, de – mint megtudtam – a nyomdai munkálatok során a szöveg-szerkesztő masina egyes más cikkekkel egyetemben „eltüntette”. (A 3. kötet 1998. oldalán, az első hasáb tetején még egy olyan cikk is akad – mint kiderítettem, a *Szilvási János*ról szólna –, amelynek hiányoznak a bevezető sorai, s így nem tudni, kinek az életrajzát és tevékenységét ismerteti.) Bizony, ilyesmi előfordul, ha a kiadó arra kényszerül, hogy az utólagos betoldások miatt át- és áttördeltesse az oldalakat. A XX. század második felébe tartozó cikkeket eredetileg vállaló szerkesztő pedig – így hallottam – nem látta el a feladatát, kapkodva kellett pótolni a mulasztásait, toldozni-foldozni a már kiszedett szöveget. Az ilyen finisbeli hajszák feltűnő szépséghibákkal szeplősíthetik tíz esztendő minuciózus műgondjának eredményeit, s örömteli hibafelfedezésekkel lephetik meg a kákán is csomót kereső kritikusokat.

Egy ilyen lexikonban hozzátétőlegesen tizenöt-húsz millió adat és adatjellegű információ van, s elég egy mellé-

ütés az írógépen, hogy az életrajzi évszám több évszázados eltéréssel vidítsa a kaján böngészőt. Egy rossz kód leütése a szövegszerkesztő klaviatúráján Zsolt Béla cikkének eltüntetésével a faji elfogultság hírébe is hozhatja a vállalkozást (vagy abba a látszatba, hogy kapból kihúzogatta választották ki a címszavakat: Zsolt Béla felesége ugyanis bezzeg szerepel a lexikonban.) Hi-

bátlan lexikonok pedig nincsenek. A világ legtökéletesebb kézikönyvében, a *Nagy Brockhausban* is fedeztem már fel – nem kis gyönyörrel – tévedéseket. Ám aki az effajta melléfogásokra mutogatva próbálja lerontani az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* – vagy bármelyik hasonló vállalkozás hitelét – az tisztességtelen. (*Akadémiai Kiadó*)